

SİRP-HIRVAT DİLİNDE TÜRKÇENİN ETKİSİ VE IVO ANDRIÇ'İN BİR ÖYKÜSÜNDE KULLANILAN TÜRKÇE SÖZCÜKLER

SÜREYYA YUSUF

Yugoslavya'da kullanılan diller arasında en yaygın her hatde Sırp-Hırvat dilidir. Sırp ve Hırvatlardan başka Boşnak ile Käradağlıların da kullandıkları bu dilin aşağı yukarı XIV. yüzyıllarda biçimlenmeye başladığı bilinmektedir. Türklerin de tam bu sırada Balkanlara geldikleri, dolayısıyla de kendi gelenek ve görenek öğelerinden başka, dillerinden de kimi deyim ve sözcüklerini Sırpça-Hırvatçaya aktardıkları bir gerçektir. Sırp yazın dilinin babası sayılan Vuk Karaciç XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sırpça-Hırvatçanın yazın dilini kurarken, halkta en çok kullanılan sözcük ve kuralları almakla Sırp-Hırvat yazın diline birçok Türk dili öğelerini de aktarmıştır. Gerçi Sırp-Hırvat dilinin geçirdiği özleşme ve arılaşma döneminde bunların birçoğu yazın dilinden atılmışsa da, bugün de kullanılanların sayısı küçümsenecek değildir.

Sırpçadaki Türkçe sözcükler Hırvatçaya orantılı olarak daha çoktur. Çünkü Sırbıya Osmanlı egemenliği altında Hırvatistan'dan daha uzun bir süre bulunmuştur. Türkçeden Sırp-Hırvatçaya aktarılan sözcüklere "turcizam" (Türk sözcükleri) denir. Fakat Türkçenin yoluyla aktarılan sözcüklerin birçoğu, Türkçeye de yabancı dillerden girmiş olduğundan, bu terimin kullanılması Sırp, Hırvat ve Boşnak dilcileri arasında oldukça çelişmeler yaratmıştır. Buna karşın bu terim altında Türkçenin aracılığıyla aktarılan tüm sözcükler düşünülürse bu terimin kullanılması yanlış sayılamaz. Nitekim bu düşünceyi birçok dilciler paylaşmaktadırlar da.

Türkçeden aktarılan sözcükler uzun bir zaman kullanılmış, bu dile işlemiştir; öyle ki, Sırp-Hırvat dili kendi özleşme ve arınma dönemini geçirmiş sayıldığından sonra bugün dahi kullanılmaktadırlar. *Sırp-Hırvat Dilinde Türkçe Sözcükler* sözlüğünü hazırlayan Abdurrahman Şkaliç önsözünün bir yerinde şöyle diyor: "Sırp-Hırvatçadaki yabancı sözcüklerin arınmasında, başkalarına göre Türkçe olanlara gereğince titiz davranılmamıştır. Bu sözcükler sanki hoşgörülle karşılanmış, kimi Slav sözcüklerinin yerine bile Türkçe karşılıkları yeğlenmiştir."

Yugoslavya'da yüzyıllarca yaşayan Osmanlıların, bu ulusların uygarlığında da derin izler bıraktığı kuşkusuzdur. Bu etkinin ne zaman başladığı kesin olarak belirtilemediğine karşın, dil üzerindeki etki, bunun aşağı yukarı ne zaman başladığını ve ne yeğinlikte olduğunu anlamak için kanıtların en önemlisi olarak sayılabilir. Osmanlılar XIV. yüzyılda Balkanlar'ı kendi yönetimleri altına alınca, yeni hiyerarşi düzenini de getirmişlerdir. Dolayısıyla, devlet yönetimi ile orduya değgin sözcükler Balkan dillerine de girmeye başlamıştır. Fakat böyle zorunlu olarak benimsenen sözcüklerden başka, Osmanlı kültürü ve uygarlığının etkisi yüzünden, isteyerek benimsenen sözcüklerle deyimlerin sayısı çok daha üstündür. Bunların çoğu günümüze dek yaşamış, yerlerine de ayrı olarak başka bir Slav sözcüğü yaratılmış değildir. Bundan anlaşılıyor ki Osmanlılar Balkanlarda sadece bir ordu gücü olarak değil, kendi uygarlığıyla da buranın tinsel yaşamında derin izler bırakmışlardır. Bu izlerin ne denli derin olduğu Sırp-Hırvat dilinde kullanılan Türkçe sözcüklerden en iyi anlaşılacaktır (Abdurrahman Şkaliç: Turcizmi u sirpsko-hrvatskom jeziku). Zamanında Türklerin buldukları her bölgede bol bol kullanılan bu sözcüklerin birçoğuna bugün de Sırp-Hırvatçayı kullananların ağızında, kimilerine yazın dilinde de rastlamaktayız; fakat bunların en çoğu ana dilleri Sırpça-Hırvatça olan Müslümanların dillerinde kullanılmaktadır. Bu Müslümanların yaşadıkları bölgelerde (Bosna, Hersek, Sancak) yaşayan Hıristiyanlarda, onların etkisiyle, sözlüklerinde pek çok Türkçe sözcük bulundurmaktadırlar. Bu yüzden pek doğaldır ki, yapıtlarının konularını çoğunlukla Bosna'nın geçmişinden alan ünlü yazar İvo Andriç, değindiği zamanın ve ortamın havasını yaşatmak için, yapıtlarında Türkçeden aktarılmış sözcük ve deyimleri bol bol kullanmaktadır.

İvo Andriç'in tüm yapıtlarında kullandığı Türkçe sözcük ve deyimler her halde özel bir incelemeye değimlidir. Biz bu yazıda sadece onun Muhtar Siman'ın Öyküsü'nde (Priča o kmetu Simanu) kullandığı Türkçe sözcükler ve deyimler üzerinde durmak istiyoruz. Bu büyük yazar bunların birçoğunu, öyküsünde yarattığı kişilerin ağızlarında, konuşma dili niteliğinde kullanmaktadır; fakat kendi ağızında yazın dili niteliğinde kullandıklarının sayısı da küçümsenecek değildir: Çitluk = çiftlik, dzambas = cambaz, komşija = komşu, başta = bahçe, sokaci = sokaklar, kapci na penderzeru = pencere kapakları ve benzerleri gibi.

Bu öyküsüne Türkçeden aktarılan sözcük ile deyimleri, biçimlenmeleri bakımından, ayrı ayrı kümelere ayırabiliriz. Kimileri örneğin Türkçede olduğu gibi kalmışlardır:

Hambar, konak, sokak, esnaf, pazar, damar, top, direk, sepet, dost, gajtan (gaytan)...

Sadece "gaytan" ayırık olmakla, bunların Latince yazılışları da Türkçe yazılışlarından ayrı değildir. Yukarıda verdiğimiz örneklerin hepsi ünsüzlerle biten sözcüklerdir; bu yüzden de genel olarak sonlarını değiştirecek ayrı ekler almazlar. Sonlarını diyorum, çünkü Türkçeden aktarılan sözcüklerin ortaları bir ses ya da hece değişikliğine uğrarsa, bu sadece, iki dil arasındaki sesler düzenlerinin ayrılıkları yüzünden olur. Sırpça-Hırvatçada örneğin 25 ünsüz varken, Türkçede sadece 21 ünsüz vardır, fakat Türkçede 8 ünlü varken, Sırp-Hırvat dilinde salt 5 ünlü vardır. Başta bu yüzden Türkçeden benimsenen birçok sözcükler Sırp-Hırvat dilinde kimi söyleyiş değişikliklerine uğramışlardır. Sonra, yapma olarak eril ve dişil cinslerin olmadığından, sözcüklerin nasıl seslerle bittikleri Türk dilinde özel bir önem taşımaz; adlardan önce gelen sıfatlar ya da onlardan sonra gelen eylemler (fiiller) bu yüzden biçim bakımından ayrı bir değişikliğe uğramazlar.

Sırp-Hırvatçada -a ünlüsüyle biten sözcükler dişil, -e, -o ünlülerle bitenler de "orta cinsten" bulunurlar. Bu yüzden Türkçeden alınmış -a'yla biten sözcükler çoğunlukla bu dilde de olduğu gibi kalarak dişil cinsten sayılırlar. Andriç'in öyküsünde kullandığı: fukara, kasaba, sofa, budala... sözcükleri gibi.

Türkçede -e'yle biten sözcükler Sırp-Hırvatçanın "orta cinsine" uymadıklarından, bu dilin kullanımında a'yla bitmeye bir eğilim göstermelerine karşın (kadife-kadifa, cadde-dzada gibi), İvo Andriç'in Boşnak dilinde olduğu gibi kalmışlardır:

pendzere (pencere), teskere (tezkere), meze...

Bunlarda sadece kimi harf ayrımları göze çarpmaktadır.

Türk dilinde başka ünlülerle bitenler Sırp-Hırvatça kullanışlarında genellikle birer -ja eki alırlar; nitekim bu öyküdeki örnekler de bunu onaylamaktadır:

tapu = tapija, meyhane = mejana, kutu = kutija, avlu = avlija, kapı = kapija, komşu = komşija, bekri = bekrija, çarşı = çarşija, müşteri = muşteriija, saksı = saksija...

Sonlarına bu eki alan örneklerin tümü Sırpça-Hırvatçada biçim bakımından dişil cinsine geçmektedir.

Bu öyküsünde kullandığı kimi meslek adlarına da -ja ekinin geldiği göze çarpar:

mehandzija (meyhaneci), tobdzija (topçu), çivçija (çiftçi), ducandzija (dükkâncı), kalajdzija (kalaycı)...

Fakat bu ekleri almalarına karşın bu sözcükler meslek adlarını belirttikleri için Sırp-Hırvatçada eril cinsinde kalırlar.

Yukarıda sözü geçen ekten başka, Türkçede -lik ekiyle türemiş sözcükler de Sırp-Hırvat dilinde oldukça yaygındır. Fakat bu dilde Ünlü Uyumu kuralı olmadığından bu ek sadece -luk biçiminde gelir. Andriç'in öyküsünde de bunlara rastlamaktayız:

çitluk (çiftlik), agaluk (ağalık), komşuluk (komşuluk)...

Kimi Türkçe sözcükler Sırp-Hırvatça kullanımında gerek söyleniş, gerek anlam bakımından kimi caymalara uğrarlar; bunların bazı örneklerini bu öyküde de görelim:

başta (bahçe), meşçeme (mahkeme), magaza (mağaza), feredze (ferrace), teferiç (teferrüç), dzambas (cambaz), oroz (horoz), sahat (saat), babo (baba), Amam (hamam), murtatin (murtat), jandzik (yancık, deri kese anlamında), espap (gereç anlamında), jaruga (yarık, oluk anlamında)...

Bunların hepsi Sırp-Hırvat dilinin söyleyiş tarzına uygulanmış biçimlerdir.

Boşnakların illerinde pek çok kullanılan: Javaş (yavaş), jok (yok) ve bezbeli (besbelli) sözcüklerine de bu yazıda rastlamaktayız. Yavaş sözcüğü ana anlamını Sırp-Hırvatçada da yitirmiş değildir. Yok sözcüğü ise bu dilde "hayır" anlamında kullanılır:

— hoces li doci? (— Gelecek misin?)

— Jok, necu. (— Hayır, gelmeyeceğim.)

Bezbeli sözcüğü Boşnakların ağızında her halde Türklerden de çok kullanılır.

Kimi Türkçe sözlerin Sırp-Hırvatça mastar eklerini alıp eylem olarak kullanıldıklarını bu öyküde de görmekteyiz:

pazariti (pazarlaşmak), halaliti (helal etmek), mezetisati (meze etmek), şenluçiti (şenlik yapmak), zamandaliti (mandallamak)...

Bu öyküde Türkçe sözcüklerle Sırpçalarını bileştirerek yapılan deyimler üzerinde de azıcık durmamız yerinde olur; çünkü İvo Andriç'in öteki yapıtlarında da kullanılan bu biçim bileşmeler halkın ağızında özel bir yer almaktadır:

Doşao vakat (vakit geldi), davanje haka (hak vermek), çiniti hizmet (hizmet etmek), deliti megdan (meydan ayırmak), đuljiti lakrdiju (lâkırdıyı uzatmak), kucnuti dalma (damla vurmak), imati merak (merak sarmak), Neka ti je halal (Helal olsun), Suçur Allahu (Allaha şükür), Tako je vala (Öyledir vallahi), Pravo je vala (Doğrudur vallahi), sat hoda (bir saatlik yol), *dzamli* pendzer (camlı pencere), *demirli*, *kafesli*, *kasabali*, *soyli*...

Bu son örnekler Türkçeden aktarılmış -li ekinin de hele Boşnakların ağızlarında çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Sırp-Hırvat dili de özleşme ve arılaşma dönemini yaşamış, yaşamaktadır.. Buna karşın Türkçenin aracılığıyla benimsenen sözcüklerin birçoğu bugün de bu dilin yazınında ayrı bir yer almaktadır. Hele konuşma dilinde büyük bir pay aldığını gösteren pek çok kanıtlar vardır. Biz sonunda Sırp aydınları arasında dolanan bir nükteyi tekrarlamakla yetineceğiz.

Sırp-Hırvat dilinin arılaşma etkinliği zamanında bir öğretmenin dersine gönderilen bir bakman:

— Siz konuşmanızda “turcizam” (Türkçe sözcükler) kullanıyor musunuz? diye sormuş.

— Jok burazeru (Hayır birader), öyle şey yapar mıyım hiç, diye başta kullandığı iki sözcüğün Türkçe olduğunu hiç sezmeden yanıtlanmış öğretmen.

Bu da kimi Türkçe sözcüklerin Sırp-Hırvat dilinde ne denli kökleştiklerini göstermektedir sadece. Bunların temizlenmeleri üzerinde dilcilerin bilinç ve dirençle durduklarına karşın, bugün dahi: Çorsokak, javaşluk, bilmez gibi tath tath kullanılan sözcüklere gazete, bazan kitap sayfalarında da rastlayabiliriz.